

VI.

Az epikai hitel fogalmát Aranynak köszönheti az irodalomtudomány. Emlékezzünk vissza Vajda János megállapítására: hogy ti. Arany meglevő anyagból formál. Ez nemcsak alkati tulajdonság, nemcsak lelkiismeretesség, nemcsak tudós érdeklődés a világ mindennemű dolgai iránt. Figyeljük meg: ha valaki nagy költő unos-untalan a valóság iránti hűségre hivatkozik: mérget vehetünk rá, hogy baj van a kor irodalmának szavahihetőségével. Aminthogy baj is volt.

Tudatos költő? – Arany valóban az. Mit értünk ezen?

Legegyszerűbben úgy határozhatjuk meg, hogy a költői tudatosság: tudatos költőiség. Ez így jól hangzik, de nem oszlatja el a félreértést, amely nem is innen, hanem a kifejezés ellentétes párjától származik.

Ösztönös költőn ugyanis tudatlan költőt értenek. Úgynevezett östehetséget. Nem költőként tudatlan szegény feje, mert a versíráshoz ösztönösen ért; ami eléggé furcsa, ha meggondoljuk, hogy senki sem születik írástudónak, tehát bajos az írás ösztönéről beszélünk – hát még a versíráséről. (Ámbár ez utóbbi – a fönti elgondolás vagy inkább elgondolatlanság szerint – az írásnak könnyebbik és felelőtlenebbik válfaja.) – Östehetségünk ösztönösen ért a versíráshoz, de már a kisegyszeregyet nem tudja, és a vendéglőben mindig becsapják. (Úgy kell neki, mért jár vendéglőbe.)

Ez az alak is a múlt század ötvenes éveiben született, Lisznyaiék áldásos működése folytán, s tulajdonságait a szellemi tehetetlenség hatására a köztudat átruházta elődökre és utódokra egyaránt. Így lettek a költők a társadalom hülyegyerekei.

Mint minden fogalmat, a tudatosságot is kétfelől fenyegeti veszély: a leegyszerűsítése és a túlbonyolítása. A leegyszerűsített változat csupán az értelmi tényezőknek tulajdonít szerepet az alkotásban – csak-hogy ez a módszer csináltságra, a művészi hitel elvesztésére vezet; a művi úton létrehozott „mű” épp azt nem teszi, ami a célja volna: nem hat.

A másik véglet csak az érzelmi, lelki, ösztönös tényezőket ismeri el. A versírást valami réveteg, mámoros, önkívületi állapotáá ködösíti, az értelem teljes ki-kapcsolásával, s a költő, mámorából ocsúdván, meglepetéssel, gyönyörködve olvassa, milyen kiválót alkotott.

Ami igaz, igaz: akadtak s akadnak, akik mindkét pózt megjátsszák – s persze, ha a megjátzás sikerül, féremű születik. Előfordul, hogy valaki éppen saját póza ellenére alkot jót – ha több benne a tehetség, mint a ripacshajlam.

Az anyanyelv, a nagy gyermekkori élmény az élet során gazdagodik, öregbedik, tartalma is bővül: a régi, ösztönössé vált mozzanatok a filológus – és, persze, sokféle egyéb – képzettség tudatosítja, az emlékek viszont a tudós ismereteket oldják természetessé, elraktározzák az agy zugaiban, mintegy bármikor s főleg: könnyen, erőlködés nélkül előszedhető tartalékként. – A tudatos mozzanatoknak ezt a természetessé, maguktól értetődővé –: reflexszé válását nevezzük költői tudatosságnak. Az ösztönösség tehát (a mesterkélttség ellentéte) nagyon is tudatos elemekből épül föl. S ha már idáig jutottunk, a többi csak gyakorlat kérdése. „Csak”? A recept közismert: végy egy lat tehetséget, adj hozzá tíz lat szorgalmat, rázd össze istenesen (mert: „Aki dudás akar lenni, Pokolra kell annak menni”) – és kész a költő.

A tudatosság: reflexszé mélyült tudás. A költő is tanul, csak *másképp*, s főleg: másképp hasznosítja a tanulatokat.

Ez a tudatos költő tudósnak sem utolsó. Nyelvésznek, irodalomtörténésznek. Európa keleti tájain a múlt század második felében kezdenek számos tudományágat mai értelemben vett – vagy vehető – tudományossággal művelni. Toldy Ferencet mondjuk a magyar irodalomtörténet-írás atyjának: a budai német postamester fia tizenkét évvel idősebb Aranynál. A nyelvészkedés is most kezd tudományá komolyodni a századelő délibábos kontárkodása után. (Ez a diszciplína is meghódít egy német koponyát: Budenz Józsefet.)

Most látnak napvilágot a régi magyar irodalom első alapos, áttekintő szövegkiadásai. Arany mind a régiségnek, mind a népiségnek tudós ismerője. Seregnyi régi és népi kifejezést, stílusfordulatot ment át (például a *közölést*). S ez igen jól fog, amikor a tudományok, ifjonti önbizalommal, még hajlamosak a végletekre. A század eleji romantikus túlkapásokra pozitivista túlkapások ütnek vissza, a nyelvújító buzgalmat vad ortológus ellenhatás követi. Arany mindkét szélsőségből lecsippenti a lecsippentenivalót, hol saját lapjaiban, hol a Nyelvőrnek küldözgetett rövid, szellemes megjegyzésekben. Elképesztő germanizmusok módija még elképesztőbb antigermanizmusok divatjával váltakozik – Arany így festi a jövő stílusát, a *János vitéz* meséjével: „Élt egyszer egy juhászbojtár. Ő mindennap hajtotta ki nyáját a faluvégre... Fiatal szívét erősen gyújtá fel a szerelemtűz; mert nem messze pillanta meg a patakban egy leányt ruhákat mosni. Ő tüstént mene közelebb és nem nyugvék, mielőtt szépen csalogatta őt a vízből ki. Ő Iluskának neveztetett, ő pedig Kukorica Jancsinak hívatott...” – Az idő megszerzette ezt a jóslatot – egy mai novellából idéünk: – „Dobj ide egy blázt! – Irtó tré a szitu, egy árva csikkünk sincs” – és így tovább.

A verselésben is dúlnak a csaták, elméletek születnek, kérészéletűek többnyire – az elméletek száma

mindenesetre nagyobb, mint a jó verseké. Kovács professzor kísértete még egyszer megjelenik, hogy aztán eltűnjön örökre:

*És van ott több régi csínus
Tordán termett leonínus,
Alkái rend, distikhon!
Ez egyszer az ízes konyha!
Ilyet nem főzök bizony, ha
Meggebedtek is tik hon.*

A műfordítás ügyét felkarolják, a fordításirodalom valósággal elburjánzik. A termés legnagyobb része ma már csak ereklyeértékű. – E téren is az elvek s módszerek harca folyik; a „klasszikusok körmönfont fordítása, igaz jó magyarsággal”, mint költőnk mondja, mosolygni való elmeszüleményeket hoz létre:

*Múza, nekem énekeld el
Az Akhilles haragját,
Mely nagyon megtizedelte
A görögök kobakját –*

így pattognak az Iliász első sorai Arany gúnyversében, s bár gúnyvers: csöppet sem túloz: Baksay Sándor a magyar alföldre költözteti a görög hősoket, Szász Károly meg rímes alaexandrinusokban beszélgeti Homéroszt. – Persze az általános eredmény nem ilyen leverő. Magának Aranynak a műfordításai mindmáig élnek. Bérczy Károly *Anyeginje*, Csiky Gergely drámaátültetései, Szász Károly *Nibelung-éneke* elég hosszú ideig megállta helyét, s ez a műfordítás-irodalomban nagy szó.

Ihlet és tudomány nem zárja ki egymást – s legszerencsésebb, ha a kettő együtt jár: ez a tudós költészet, Arany egész művészete a nagy kincs. – József Attila (akit a magyar irodalomtörténet-írás zabigyereke, Pintér Jenő akart elbuktatni érettségien) egy csapásra meg-

érzi egy Csokonai-vers ritmusát, amin ihletetlen tudorok évtizedekig elvitatkoztak. A vers: A hatalmas szerelemnek Megemésztő tüze bánt stb., ritmusa: U U – – / U U – – // – U U – / – – U U –, szigorú zenei kötöttség, de oly elemi könnyedséggel, aminőhöz csak a *Szeptember végén* vagy a *Szondi két apródja* fogható.

Arany költészete a mai költészet dédelgetett gyermekkori emlékei közé tartozik.

*Vágytam, Juliskám, lakni hozzád,
Számlálgatám az évek hosszát –*

– sóhajára hetedfél évtized távolából csöndül vissza fájdalmasan Radnóti hangja:

*...Mindent, amit remélek
Fölmértem, mégis eltalálok hozzád,
Megjártam érted én a lélek hosszát
S országok útjait...*

A versírás: életforma. Költői képet ugyan művi úton is lehet létrehozni – csakogy a költőt mindig rajtafogják. Hiszen pusztá nyelvi mutatványként nevezheti a költő, mondjuk, *lilának* az alkonyatot – de csak úgy van hitele a képnek, ha olyannak is *látja*. Ez pedig a versből kiviláglik.

A kezdő, induló költő lassacskán fedezi föl a birodalmat, amelybe lépett. Időbe telik, amíg tájékozódni tud. Birtokba veszi kincseit. Mint muzsikus a hangszerét, úgy próbálgatja ő is a költői eszközöket, hogy úrrá lehessen rajtuk.

S hogy aztán – lemondhasson róluk. A költő fejlődése ebben a tekintetben: az eszközöknek egyre finomabb, gondosabb megválogatása, sőt megrostálása. A kezdő versei, a fölfedezés lázában, csak úgy tobzódnak képben, jelzőben, meggyásban – az érett költő arra törekszik, hogy minél kevesebb, hogy a legkisebb rá-

fordítással a legtöbbet érje el: az eszközökkel fukaron, a tartalommal pazarul bánik.

Csak legyen *tartalom*.

Azaz: ne csak gyakorolja – élje a költészetet.

Ilyenkor a legegyszerűbb fogalmazás a legtöményebb művészetet közvetíti – olvassuk csak el a nagy költők utolsó éveinek termését: alig-alig bukkanunk szokatlan szókapcsolatra, képre, válogatott stílusfordulatokra – a szó nem fénylik, de arany. Egyszerű mondatainak a költő élete ad művészi hitelt.

József Attila, élete végén, mikor már „nagyon fáj”, így búcsúzik:

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
De szebb az ősz s legszebb a tél
Annak, ki tűzhelyet, családot
Már védképp másoknak remél.*

S – figyeled, kedves olvasó? –: valamirevaló polgári költő azt hiszi (írja mindenesetre), hogy összedől a mindenség, ha neki vesznie kell – Attila még mindig, s mindig is *másoknak remél*.

Mert az optimizmus, ha fájó is –: mégiscsak az egyedüli becsületes eljárás a költészetben.

S mert az életnek igaz szolgálója a szépség.

*De legyek, ha veszni sorsa,
Hunyó nép közt Osszián,
Inkább, hogysem dalok korcsa
Közönyös harmóniám!*

(Ezt a könyvet ketten írtuk: én és az, akit – Karinthy szavával – énkének nevezhetnék. A hibák súlya kettőnk vállára nehezül, de én a könnyebbik részt vállalom.

Mert én komolyan vettem a dolgomat, mint illik. Elhatároztam, hogy elolvasok két tucat könyvet, és írok belőlük egy huszonötödiket. Meddő erőlködés, mondta ő. Én mégis elolvastam; ő kifújta a fejemből. Én elhatároztam, hogy szorosan a tárgynál maradok; ő azt mondta: minden a tárgyhoz tartozik. Ne játsszunk, érvelt ő: a játék belső rendje az élet kristálytörvényeit követi, gyermekek játéka néha döbbenetes – mert kegyetlenül őszinte – igazságokkal hökkent meg bennünket. Ez jól hangzik – állapítom meg én –, s ha jól hangzik, több az esélye, hogy igaz is legyen, hiszen – de ezt már olvastam valahol – az igazság nemcsak az eszmék s a valóság, hanem az eszmék egymás közötti egyezése is, kétféle harmónia.

Így hát megbékéltünk.

Béke veled is, olvasó.)